

LEYLÂ ve MECNÛN

(لبلى و مجنون)

Doğu edebiyatlarında çok işlenmiş bir aşk hikâyesinin kahramanları ve bu hikâyeyi konu alan eserlerin ortak adı.

Özellikle Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında ele alınmış bu aşk hikâyesinin iki kahramanından biri olan Mecnûn, 70 (689) yılı civarında öldüğü ve adının Kays b. Mülevvah el-Âmirî olduğu kabul edilen şairin lakabıdır. Leylâ'ya duyduğu aşk yüzünden aklını kaybetmesi sebebiyle kendisine takılan bu lakap sonraları isminin yerini almıştır. Leylâ ise aynı kabileye mensup ve bir rivayete göre Mecnûn'un amcasının kızı olan Leylâ bint Mehdi el-Âmiriyye'dir. Leylâ ve Mecnûn'un başından geçmiş gibi anlatılan hikâyelerin hemen hepsi, Mecnûn el-Âmirî'ye ait olan ya da ona nisbet edilen şiirlerde geçen küçük vak'aların birtakım yorum ve ilâvelerle bir dereceye kadar birbirine bağlanarak büyük bir hikâye haline getirilmesi sonucunda meydana çıkmış izlenimi vermektedir. Bununla birlikte nesep âlimi İbnü'l-Kelbî ile Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'ye göre bu hikâye amcasının kızını seven, fakat bunu açıklamak istemeyen Emevî ailesine mensup bir genç tarafından uydurulmuş olan kissa ve şiirlerin Mecnûn adı altında ortaya konulmasıyla meydana gelmiştir (*el-Egâni*, II, 4 vd.).

İbn De'b (ö. 171/787), İbnü'l-Kelbî, Zübeyr b. Bekkâr ve Ömer b. Şebbe gibi râvilerden şifahî, dağınık ve çelişkili rivayetler halinde intikal eden hikâye, İbn Kutey-

be'nin *eş-Şi'r ve's-şu'ârâ*'sı ile (s. 355-364) Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egâni*'sinde (II, 1-78) yazılı metin haline getirilmiştir. Konuyla ilgili olarak kendi zamanına kadar gelen rivayetleri kronoloji kaygısı taşımadan sıralayan Ebü'l-Ferec hikâyeyi Hâlid b. Cemîl ile Hâlid b. Kül-sûm'un yazdıklarını söyler (II, 27). Ebü Bekir el-Vâlibî'nin derlediği *Dîvânü Mecnûn ve Leylâ* (Kahire 1300) İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde yer almadığına göre adı geçen eserlerden sonra kaleme alınmış olmalıdır. Bu divana şiirlerin arasına küçük mensur parçalar eklenerek bir hikâye şekli verilmiştir. İbnü'n-Nedîm'in, halk hikâyeleri arasında *Kitâbü Mecnûn ve Leylâ* adında anonim bir eserden söz etmesi (*el-Fihrist*, s. 425), bunun IV. (X.) yüzyılda Arap dili ve edebiyatı âlimlerinin türlü şekilleriyle naklettikleri bir halk hikâyesi haline dönüştüğünü göstermektedir. Hikâye, X. (XVI.) yüzyılın başlarında kaleme alınan İbnü'l-Mibred'in *Nüzhetu'l-müsâmir fi zikri ba'zî aḥbâri Mecnûn Benî Âmirî* (nşr. Muhammed Altuncî, Beyrut 1414/1994) ve Şemseddin İbn Tolun'un *Besḫu sâmi'i'l-müsâmir fi aḥbâri Mecnûn Benî Âmirî* ile (nşr. Abdülmüteâl es-Saifî, Kahire, ts.; M. İbrâhim Sâlim, Kahire 1996) yazarı bilinmeyen *Aḥsenü mâ yemil min aḥbâri'l-Kayseyn ve'l-Cemîl* adlı eserden sonra (Sezgin, II, 393) müteahhir dönemlerde yazılan anonim *Kışşatü Kays b. el-Mülevvah* (Beyrut 1868) ve *Kışşatü Mecnûn ve Leylâ* (Bombay 1880) adlı eserlerde de söz konusu edilmiştir.

Leylâ ve Mecnûn hikâyesi şu temel unsurları ihtiva etmektedir: Necid'de bulu-

nan Benî Âmir kabilesine mensup Kays ile Leylâ kabilelerinin hayvanlarını otlatırken birbirlerini severler. Büyüyük aşklarının meydana çıkması üzerine Leylâ çadırdan alıkonur ve Kays'a gösterilmez. Bunun üzerine Kays'ta aşkın ilk ıstırapı başlar; babasına Leylâ'yı istemesini söyler. Ancak aşkları sebebiyle kızın adı dillere düşüp namusu lekeleniği için bu teklif reddedilir ve Leylâ bir başkasıyla evlendirilir. Kays ıstırapın tesiriyle aklını büsbütün kaybeder. I. Mervân'ın vergi memuru Ömer b. Abdurrahman ile onun yerine geçen Nevfel b. Müsâhik Kays'a yardımcı olmak için girişimde bulunurlar, fakat bu girişimleri sonuçsuz kalır. Babası şifa ümidiyle Mecnûn'u Mekke ve Medine'ye götürürse de Mecnûn Allah'a aşkını arttırması için dua eder ve çöllere kaçarak vahşi hayvanlarla birlikte yaşamaya başlar. Öte yandan Leylâ Mecnûn'un aşkıyla ıstırap içinde ölür. Mecnûn da onun için ağıtlar söyleyip aşkının acılarını terennüm ederek çöllerde dolaşmaya devam eder. Nihayet bir gün ölüsü bulunur (Mes'ûdî, VII, 356-360; Dâvûd-i Antâkî, I, 97-128).

Charles Pellat, bu hikâyenin Benî Âmir'in temsil ettiği Kuzey Arapları'nın Güney Arapları'na karşı bir tepkisi olduğunu, platonik aşk hikâyelerinin Güney Arapları'ndan Benî Uzre'ye mahsus olmadığını, Cemîl el-Uzrî aşkına benzer bir hikâyeye onların da sahip bulunduğunu gösterme eğiliminden doğduğunu ileri sürer (*EP* [Fr.], V, 1098-1099).

Leylâ ve Mecnûn hikâyesi XX. yüzyılda da birçok esere ve çalışmaya konu olmuştur. Ignatij J. Kračkovskij'nin 1946'da Leningrad'da neşrettiği "Arap Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn" adlı Rusça makaleyi Hellmut Ritter Almanca'ya tercüme ederek yayımlamıştır (bk. bibl.). André Miquel ve Percy Kemp'in *Majnûn et Laylâ: l'amour fou* (Paris 1984), André Miquel'in *Layla, ma raison* (roman) (Paris 1984) adlı eserleriyle Abdurrahman-ı Câmî'nin Farsça *Leylâ vü Mecnûn*'unun Arapça'ya çevirisi (trc. Guneymî Hilâl, Kahire 1955), M. Guneymî Hilâl'in *Leylâ ve'l-Mecnûn fi'l-edebî'l-Arabî ve'l-Fârisî'si* (Beyrut 1400/1980), Salâh Abdüs-sabûr'un *Leylâ ve'l-Mecnûn*'u (Bamberg 1991) bu dönemde yazılan eserler arasında yer alır. Diğer taraftan hikâye bazı tiyatro ve dramalara da konu teşkil etmiştir. Ahmed Şevki'nin *el-Egâni*'ye dayanarak kaleme aldığı manzum *Mecnûn ve Leylâ* (*Kaysü Leylâ*) (Kahire 1931), Arberrî (Kahire 1933) ve W. S. Jeanette Atiya (Kahire 1990) tarafından

Kays'ın doğuşunu ve Kays ile Leylâ'nın mektepte bililikte okumalarını tasvir eden minyatürler (Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, Paris Bibliothèque Nationale, Ancien, nr. F.316)

LEYLÂ ve MECNÛN

İngilizce'ye çevrilmiştir. İbrâhim el-Ahdeb, Selîm el-Bustânî, Ebû Hilâl el-Kabbânî ve Muhammed Müncî Hayrullah da (*Rivâyetü Mecnûn ve Leylâ*, 1898, 1904) bu alanda eser yazanlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 385; II, 224; IV, 22; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, s. 355-364; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1407/1986, II, 3-88; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), VII, 356-360; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1384, s. 425; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 545-556; Dâvûd-i Antâkî, *Tezyî-nü'l-esvâk*, Beyrut 1406/1986, I, 97-128; Sezgin, *GAS*, II, 391-393; R. Blachère, *Histoire de la littérature arabe*, Paris 1952, III, 657-660; H. Ritter, "Die Frühgeschichte der Erzählung von Macnûn und Lailâ in der Arabischen Literatur", *Oriens*, VIII/1 (1955), s. 50; Ahmed Ateş, "Leylâ ile Mecnûn", *İA*, VII, 49-51; Ch. Pellat, "Mağnûn Laylâ", *EP* (Fr.), V, 1098-1099.

İSMAİL DURMUŞ

Fars Edebiyatı. İran şairlerinin eserlerinde çeşitli vesilelerle Leylâ ve Mecnûn adları zikredilmiş ve şiirlere konu olmuştur. Bu isimlere ilk defa Menûcihrî (ö. 432/1041) ve Baba Kûhî-i Şîrâzî'nin (ö. 442/1050) divanlarında rastlanmaktadır. Bu şairler muhtemelen, Leylâ ve Mecnûn adlarını halk arasındaki sözlü rivayetlerden veya anonim bir Leylâ ve Mecnûn hikâyesinden almışlardır. Leylâ ve Mecnûn adlarına Enverî ve Hâkânî-i Şîrvânî'nin divanlarında da rastlanır. Halk arasında yaygın olmasına rağmen konu Nizâmî-i Gencevî'ye kadar (ö. 608/1211-12) şairler tarafından müstakil olarak ele alınmamıştır. Şîrvanşahlar'dan Ahsitân b. Menûcihr, Nizâmî'den konuyu manzum olarak kaleme almasını isteyince Nizâmî, dört aydan az bir süre içinde yaklaşık beş bin beyitlik bir mesnevi yazmış, Arap kökenli olan hikâyeye hükümdarın hoşuna gitmesi için

bir İranlı havası vermeye çalışmıştır. Nizâmî, Arap kaynaklarındaki malzemeyi kullanmakla beraber çöl ve bedevî hayatıyla ilgili olayların çoğunu şehirlerde geçmiş gibi göstermiştir. Nitekim eser, Leylâ ve Mecnûn çölde hayvan otlatırken değil okulda okudukları sırada başlar. Mecnûn'u savunan Nevfel bir Arap emiri olmayıp bir İran prensidir. Ayrıca Nizâmî eserine Zeyn ve Zeynel adında iki şahıs eklemiştir. Zeyn rüyasında Leylâ ve Mecnûn'un ancak âhirette birleşebileceklerini görür. Konuda en önemli değişiklik ise hikâyenin sonuyla ilgili bölümlerde yapılmıştır. Leylâ istemediği halde İbn Selâm adlı bir kişiyle evlendirilir, ancak kendisine dokunmasına izin vermez. İbn Selâm da ona olan aşkıdan dolayı ölür. Leylâ Mecnûn'u arayıp bulur. Fakat Mecnûn'un aşkı ilâhî aşka dönüştüğü için Leylâ'ya gereken ilgiyi göstermez, bu sebeple Leylâ üzüntüsünden ölür. Ardından Mecnûn da onun mezarı üzerinde ölür ve onun yanına gömülür. Aşklarının ilâhî aşka dönüşü, dünyanın fânîliği ve ölüm gibi konular esere tasavvufî bir nitelik kazandırmış, yer yer zikredilen gazeller de eserin etkinliğini arttırmıştır.

Nizâmî'den itibaren büyük ilgi gören Leylâ ve Mecnûn mesnevisi birçok şair tarafından ele alınmışsa da hiçbiri onun seviyesine ulaşamamıştır. Nizâmî'den sonra bu alanda yazılan en başarılı eser, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin 698'de (1299) kaleme aldığı hamsesi içindeki *Mecnûn u Leylâ*'sidir. Şeyh Nizâmî'den Evliyâ ile Delhi sultanına ithaf edilen mesnevi Nizâmî'nin eserinden daha kısadır (2660 beyit) ve genellikle bir Hint şehzadesinin macerası niteliğini taşır. Eserde tasavvufî konulara hiç yer verilmemiştir.

Dihlevî'nin eserini Abdurrahman-ı Câmî'nin 889'da (1484) yazdığı *Leylâ vü Mecnûn* takip etmiştir. Arapça aslına daha yakın olan bu mesnevi Câmî'nin *Heft Evreng* adı altında topladığı yedi mesnevisinin altıncısını oluşturur. Burada Leylâ ve Mecnûn okulda değil bir yaylada tanışır. Mecnûn'un ölümü de farklı şekilde anlatılmıştır. Bir bedevî Mecnûn'u ararken onu çölde kucağında bir ceylân yavrusu olduğu halde ölmüş olarak bulur ve durumu Leylâ'ya bildirir. Leylâ da Mecnûn'un mezarına gelir ve onun üzerinde ölür. Câmî, eserde bağımsız biçimde yer verdiği tasavvufî ilgili parçalar dışında konuyu tamamıyla bir aşk macerası olarak kaleme almıştır.

Bir diğer Leylâ ve Mecnûn mesnevisi Câmî'nin yeğeni Hâtîfî'ye (ö. 927/1521)

aittir. Hâtîfî de eserinde bazı değişiklikler yapmıştır. Diğer mesnevilerde Mecnûn'un Leylâ'ya kavuşması için gayret gösteren Nevfel, Hâtîfî'nin eserinde Leylâ'ya âşık olur ve Mecnûn'u öldürmek üzere hazırladığı zehirle kendisi ölür. Mecnûn da çölde ölür. Kumlar üzerinde bulunan cesedi hacdan dönen hacılar tarafından defnedilir. Hâtîfî, Mecnûn'u deli olarak değil ermiş bir kişi olarak tanıtır.

İran edebiyatında Leylâ ve Mecnûn mesnevisi yazan diğer başlıca şairler şunlardır: Kâtibî (ö. 839/1435-36 [?]), Mektebî-i Şîrâzî (yazılışı: 886/1481), Misâfî-i Kâşânî (yazılışı: 897/1492 civarı), Nizâmî'din Ahmed Süheylî (ö. 918/1512), Sevdâî (yazılışı: 920/1514), Hilâlî-yi Esterâbâdî, Deriş Afî-i Gilânî, Kâsımî-i Gunâbâdî, Kâsım Han Bedaşânî, Sa'deddin Rehâî-i Hâfî, Ya'kûb-i Sarfî-i Keşmîrî, Mîr Cümle-i İsfahânî, Nâmî-yi İsfahânî, Sabâ-yi Kâşânî. Bunların dışında müellifleri bilinen, ancak günümüze kadar gelmeyen bazı eserler de vardır (bu konuda bir liste için bk. Levend, s. 86-96; ayrıca bk. Münzevî, IV, 3100-3115; Dihhudâ, XII, 17551-17552).

Leylâ'nın Kays için babasından istenmesini gösteren bir minyatür (Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, Paris Bibliothèque Nationale, Ancien, nr. F.316)

Kays ile Leylâ'nın mektepte birlikte okumalarını tasvir eden bir başka minyatür (British Library, Or., nr. 405)

